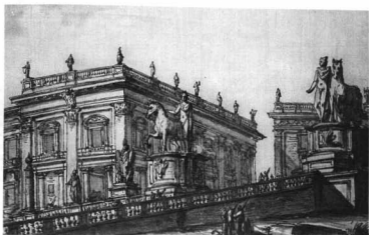

PIRANESI

Mikor az ember fiatalon, porlepett könyvespolcon találkozik a nagy archeologussal, néma tisztelettel üdvözlí őt. És gyorsan tovább siet. Vastag foliánsok, kiásoit és félig kiásoit templomokkal. Püstitűgő oszlopok, néma kővek, dallamos tájak, repkényes sírok, rézbemetszette G. Piranesi. Isten veletek, Isten veletek szép Apulia és Castel Gandolfo, Paestum és annyi más emlékezés, mely egy fájdalmas humanista tanulás korszak eleven sebeit tárja fel bennünk. Minden klasszicizmusnak van egy kis kripszazaga. Hát még, ha zsíros könyvablák és piszkossárga lapok közül vigyorog ránk a halottás-kamara, a szarkofág, a sziszegő vipera és a vázák még kandeláberek közt álló ravatál. Csak hadd egye az évszázadokat őrölő szű!... Egyszer azonban biztosan újra összeakad útnk Piranesivel. Ekkor már férfivá serdülten nézünk szembe öles kötetivel és megszártult elmével érezzük, hogy a világ nagy fájdalmak és nagy bölcsességek pillérein nyugszik. Gyermekéveink gyötrelmes kertjeibe előbb csak bekukkantunk, azután maradunk, végül megrészegedünk. Piranesi azok közül való, akiket az ember csak az életnek bizonyos kikötőiből élvezhet és ismerhet meg egészen. Tisztán kell már előttünk állni a Seneca bölcsességének, Ovidius édes mámorának, Hadrian égető hiúságának, hogy figyelmesen tudjuk egy rézmetszetét élvezni, melyen délutáni napsütésben látszik egy palatói templomrom és istennők szállnak ki belőle, a parti homokban pedig édes kis dalmát gyerekek játszanak. Piranesi, öreg, bölcs és igénytelen kísérőnk, örök útítársunk vagy az amfiteátrumok világában! Valaha, körülbelül hetven éven át, mint megbízható régész segített életrehozni az antiknak azt az imádatát, mely a copf-korszakot jellemzi. Nézzétek emberek, mennyi történet, romköltészet, allegória pompázik a római Campagnán, — a világ úgy könyvelte őt el, mint valami történelmi panoptikum kikiáltóját. Ezernél több rézmetszete, huszon-

kilenc kötetbe gyűjtve, a világ leggazdagabb archeológiai utazóját hozza élénk. És mégis... mily kevesen érezték még igazi lényét. Abbamaradi építész; nagyurak hódolója; arisztokraták kitarítottja; mind igaz, de ezenfelül néha démonikusan nagy művész is. Janusarcú ember.

Van a Földnek egy piciny foltja, melyen a történelem összelelkezik a jókedvvel. Türrkiszék vizére rozsdapiros házak borulnak. A múlt, mint kacér szép asszony, a tenger ezüsttükreben nézi magát. Évszázadok óta idejárnak a világ leggazdagabb kalmárai mulatozni. Velence a földnek ez a nevető foltja s angolok az ő örök vendégei. E kettő nélkül Piranesi nem lett volna az, ami. Velencében születni s angolokkal érintkezni, ez már a tizenhódik század huszas évében is komolyságot és egyúttal jókedvet jelentett. Velence az ő gyönyörű utcasorával, a remek vedutákkal, tarka emberek sokadal-mával nemcsak Canaletto ihlette tájképek festésére. Piranesit is örökre eljegyezte annak a veduta-rajzoló művészetnek, melyet ő gögösen „art sublime”-nek nevez az egyszerű házépítés „vil métier”-jével szemben. Az angolok pedig józan és praktikus tületükkel — s a pénzüikkel — éppen e rendes, ódon, kicsit romantikus, de nyugodt házakat szerették emléklapokon magukkal vinni. Ezeket rajzolta tehát a kőfaragó-apának, az „egyszemű veréb”-nek fia, aki építésznek készült és nem volt nála nagyobb tisztelője Palladio vicenzai házáinak. Tanult mindenkitől, aki abban az időben az ő hivatásérzésének segíthetett. Tájjfestést Canalettotól, kolorizmust Tiepolótól, rézmetszést Vasiótól, diszletfestést Bibiena Fermantótól, mindent, amivel felvértezve pótolhatja egyetlen nagy szenvedélye kielégülését: az építést. Mert ez, ez lelkesítette igazán, építeni s minél inkább érezte, hogy az akkori idők szomorú anyagi erőtlensége miatt ez lehetetlen lesz,

GIOVANNI BATTISTA PIRANESI (1720–1778): A CAPITOLIUM. Raiz

Meller Simon úr megalátozása

Az Orsz. M. Szépművészeti Múzeum tulajdona

annál inkább csüggött e szenvedélyén. Úgy tűnik fel ifjú- és férfielete, mint örökös utazás Velence és Róma közt, mint örökös tétovázás festői hajlama és építész-ábrándjai közt, mint lázas és reménytelen készülődés egy nagy fölfedező útra, melynek a végén kimondhatatlan szépségű tornyok és kupolás csarnokok állnak... Talán az utolsó nagy erőfeszítése lesz ez a gigászi építészetnek, melyet azonban mégis a barokk belső tüze fűt. Ily nagy csalódásokban össze kellett volna történnie Velence rajongó fiának, ha nincsenek ott — az angolok Velencében és Rómában, nappal és éjjel, archeológiát tanulva és a gondolatokon úvarolva. Arany csörren a nyomukban. Amit szeretnek, a római régiség, abból divat, — sőt több — izléshullám lesz a világon. Ah, a Piranesi Velencéje is ilyen. Nappal: Gibbon, a történettudós. Találkozások, viták Robert Adammal, a híres építésszel és lakásberendezővel. Szorgalmas tanítványok: Hamilton, Jenkins és a divatos angol tájfestők. Előkelő lordok élvezik a finom társalgót, derűs bölcsesét, a pápai cavallerit, az utolsó humanistát. Ilyen Velence

nappal. Éjjel pedig a legzajosabb kedvű a legromlottabb városa a maga korának. Bélok, arab éjszakák szerelmeivel, a lagunákon Casanova evez, a grották mulatóságait kalandorok rendezik. A nymphák szerenádjába a dogek bőriőneinek népsége szól bele. Furcsa keftössége embernek és művésznek Piranesi. Egyfelől úr, nemes, archeológusok elnöke, lordok barátja, másfelől amatőr, fró és rézmetsző. Melyik az igazi élete? Egy harmadik világ; építeni. Tudjuk mindnyájan, ifjúkorunk álomvilágában élünk mindhalálig. Piranesi fiatalkorában résztvevett egy kis templom újjáépítésében, a Santa Maria Aventina templomában. Azután csak ábrándozott az építésről. És mikor 1774-ben meghalt, tetemét odatették az aventinumi templom kriptájába. Ekkor már világhíre volt. Velence szülte és angolok vitték a szemfedőjét.

Gyermekkorunk kedvelt játéka: a patanó-papír volt. Hosszú papfrosszalag, közepén egy kis elfojtott pötty, egy tífejnyi puskapor. A két véget ellenkező irányban

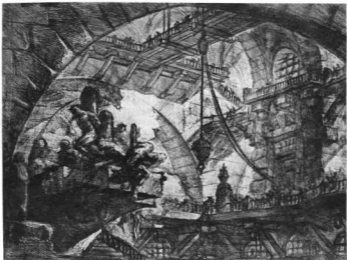
meghúzta egy-egy gyermekkéz és sísteregve a feszültség dinamikájától kilobban a szikra. Minden művészetgyénység ily tragikus feszültség kilobbanása, Milyen kezek húzzák? Egyik mindig a vőgyé, másik az adott realitásé. Piranesi paprosron épít, ptplomokat, házakat, grottákat, allegrórikus szép épületeket, elképzelt római utcákat, szentek stremlékeit, csonikamrákat és máglyákat, mindent, amit látott, vagy elgondolt, átiélt és kitalált. Egy szabályos, jókedvű építészeti rajzoló, aki a régészek vándorszekerére ül s pontos helyszíni fölvételeket készít Apulláról, Pompejtről, Traján oszlópáról, Appius útjáról, Nero Sírjáról s — ki győzné vagy félezer lapjának témáit elsorolni. Talán negyven éves koráig ilyen halkszavú, nyugodt régészeti sétáló. Van e lapokon valami finom csillogás, valami ezüstiös párafelhő, mely kétségtelenül megérezteél, hogy szerzőjük művész, hogy a rézmaratás bravúros kezelője s mindenekfölött, hogy a velencei elegáns festőmodor lovagja. Gondoljunk csak Guardí képeire, vagy a Canaletto házain lebegő fátylakra, arra a diffúz világosságra, mely a fátylak mögöl előcsillog s ezt a grafikai lapok festőiségében Piranesinél is megtaláljuk. Tehát: egy lírai archeológus. A klasszikus romoknak festői telegkönyvvezetője. Már 1750 táján tisztán látszik, hogy új világhódolás van keletkezőben a régiség szerelmeseié. Ennek Winckelmann lesz a későbbi feje. Lessing és Goethe követik és Piranesi lapjain a római veduták metszetei a forrásuk. Amazok németek, bölcsek és tudományosak. De Piranesi olasz, temperamentumos és muzikális.

De az ember nem lehet büntetlenül művész és látók. A szekér, mely csöndesen elindult a régész-kutatóval, eddig rendesen ballagott vele. Úgy negyvenedik éve körül ez a szekér egyszerre csak, mint a garabonciás diák szénásszekere, lassan elkezd az ég felé ágaskodni. Az építészeti rajzoló átszellemül. Amit feljegyez, ha földi dolgok is, már álmok folyják körül. A házak, mint modéllát nagy egységek, titokzatosan rajzolódnak ki a lapok síkjából. Romantikus fény veszi őket körül. Városok romjai ködbe vesznek. Bávös látomások keletkeznek. Maga Piranesi mind sűrű-

ben nevezl lapjait „vízió”-knak. Nem is a téma, inkább a hangulat ünneplés. Allegróliák hemzsegnak. Minden körvonal felbomlik, szerietelenné válik. Egykor Palladióba volt szerelmes, most Danie világában jár a rajzoló. Nincsenek többé tiszta profilok. Sötét kísértetek árnyai borulnak a házakra, tájakra. Zene vonul be lapjaira és ez *oly furcsa ellentmondás az antik Róma világa* és az előadás zenéje közt.

Piranesi lapjainak művészi feszültsége kétségkívül tragikus feszültség. De nem az életsorsnak, nem a teljesíletlen építővőgynek tragédiája van e lapokra írva. Ha az lenne, az öregedő művész nem a soha meg nem valósítható diadalívek, a soha fel nem építhető tornyok, a félelmetesen borzongató alagutak világába menekülné volna. Ittmélyebb, végzetesebb erők húzzák a pattanó papír két szélét. Pénz, hírnév, tanítványalnak tisztelete vette körül a negyvenéves művészt. Ennyi földi jó közepette megkéülíthetett volna a világgal. Beletörődhethet volna abba, hogy ő már nem fogja a lerongyolódott arisztokraták városát fölépíteni. Dehát akkor milyen démonok zavarják álmait?

Még ifjú éveiben Piranesi sokat járta a hallgatagság útjait. Volt egy flvére, karthauzi barát, akit gyakorta meglátogott. Vajjon mire gondolhatott misztikus légkörében? Bizonyos, hogy a kívül békés művész, belül nagy viharokat is élt át. Volt életének korszaka, mikor sokat pereskedett és üldözöktől látta magát körülveve. Életének ebbe a szakaszába esik a Carcerinek, a börtönrajzoknak átdolgozása. Tizenégy lap mindössze, de e tizennégy lapban a szenvedések, a gyötrelmek, az inferno dübörgése van meg. Aki e lapokra néz, szakadékokba lát, amelyekben az emberi összetörtség végzete van megörökítve. Láncok csikorognak, börtönajtók nyílnak, nehéz csigák recsegnak és földalati kamrák boltívet tátonganak. Közük pedig piciny emberek járnak, ananké, a végzet torkában. A megdöböntő emberi tragikumnak szinte átlomszerű ábrázolása. Víziók ezek? Vagy hallucinációk emlékei? Vagy maga a sátán terdepelt éjelenie a művész mellére és egy démonhí hajnali árnyait örökítette meg lapjain? A grafika történetében alig van

GIOVANNI BATTISTA PIRANESI:
A BÖRTÖNÖK (CARCERI) CÍMŰ RÉZKARCSOROZATBÓL

GIOVANNI BATTISTA PIRANESI:
A BÖRTÖNÖK (CARCERI) CÍMŰ RÉZKARCSOROZATBÓL

hasonmásuk. Delacroix-ra lehetne gondolni, vagy némely swedenborgianus rajzművészre. A vonalba fojtott erőnek oly potenciája ez, hogy csak Daumier szenvedélyes torzításában van meg az egyenértékese. A lépcsők, a szakadékok, a galériák, a gígászl arányú kővek szinte a végtelenség perspektívájába futnak, a reális világ egyszerre megszűnik és a borzalmak földöntúli világa mered reánk. Aki e lapokat rajzolta, a romantika bódulatában él. Piranesi többször is visszatért Ifjúkorának e kedvenc lapjaihoz s az első rézlapokat titokzatos mélységekkel, sötét árnyékokkal tette drámalibbakká. Ez a titkos, dantei világ nem a nyugodt klasszicizmus világa többé. Egy ember kiemelkedik önmagából s megérezte az igazi valóját, nagy elragadtatásait, extázisát. Tragikus fogalmazások ezek. A gotika térérése, a Kelet képzelete és a mai vasbeton-építés fantaszifikus vágyai egyesülnek bennük rapszódikus egyveleggé. És itt látszik az a nagy sűrűlódási felület, mely Piranesit az embert s Piranesit a művészt tragikus konfliktusba keveri. A klasszikus rajzművész az archeologia babéros költője, az angol régiségrajongás velencei nagykövete — lelkében nem klasszikus.

Sohasem is volt igazán klasszicista. Romok, vázák, kandeláberek, — ez csak divat nála. Világámitás. A grafikai vonal itt nem a klasszikusok éles, tiszta, nyugodt körvonala, sohasem is volt az. A finoman hajlékony, a modulált, a lírikusan szaggatott vonal Piranesi igazi reflexe. Azután vadul nekiszabadul ez a vonal, lángot lövel, majd mezzoszoprán hangon esdekel, hogy megint könnyes fátyolt eressen a mindenség arca fölé. Az archeologia szaktudósai vitatkoznak fölőtte, hogy mikor a paestumi ásatások kincseit szórta szét lapjain, akkor a római régiségimádat atmoszférájában élt-e még, vagy az új görög-láz vett-e már rajta erőt? Főlösleges kérdés. Nézzétek meg az öregedő művész ldőtlen és tárgyitalan allegóriáit, címlapjait, hódoló ajánlással írt fantazmagóriáit s egy világ lehelletét érzitek, mely sokkal közelebb áll hozzánk és minden romanticizmushoz, mint az akkori túljózan archeologiai divathoz. Etruszkokra gondolt, azután egyiptomiakra és bolond indiai formákra . . . messze sóhajtozott, a groteszkek világába. Egy álmodzó öreg bolond, aki éjjel fölkel és piramisokat, kincsházákat épít magának a papírosan, ahol ő, csak ő, örökké csak ő a király.

NÁDAI PÁL